

NÉPNYELV, KÖZNYELV, IRODALMI NYELV.

Pauler Ákos egy meggyőző értekezésében kimutatta, hogy a társadalomtudomány nemcsak hypothesisokkal dolgozik, hanem a priori tételekkel is. A társadalmi jelenségekre vonatkozó legegységesebb tételek szerinte a következők: 1. a társadalmi jelenségek típusokat mutatnak; 2. szerves folyamatot, azaz történetet alkotnak; 3. törvényszerűek. Minden társadalomtudományi elmélet eleve felteszi e három tétel érvényességét, mert ezek nélkül a társadalom fogalma tartalmatlanná, megfoghatatlanná válna.¹

E tételek érvényessége nem mentesíti a kutatót a társadalmi jelenségek empirikus feldolgozásától, hiszen maguk e tételek is tapasztalás útján jutottak birtokunkba s aprioritásuk nem velünk születettséget jelent, hanem egy «sajátságos logikai jelleget» csupán. A társadalmi jelenségek empirikus vizsgálatának egyik előfeltétele lenne egy leíró társadalomtudományi rendszer. Szaknyelvünk, feltevéseink annyi bizonytalanságnak s zavarnak kútfejei, annyira nem tudnak bevilágítani a társadalmi jelenségek gazdagságának sűrűjébe, hogy valóban szükség volna Somló Bódog követelményére, arra nevezetesen, hogy «minden legkisebb törzset behatóan s elkülönítve vizsgáljunk. Oly társadalmi csoportoknál, melyeknek története ismeretes, minden történeti korszakot, mint különálló társadalmi csoportot kellene vizsgálni».²

Somló termékeny gondolatokkal teljes tervezete sohasem valósult meg. Wundt Völkpsychologie-ja, e máig is ható hatalmas mű bizonyos szempontból, torzó maradt. Am ha elkészült volna, akkor sem lett volna több gondolatébresztő hypothesisnál, mivel céljához,³ a fejlődés törvényeinek felismeréséhez szükséges empirikus anyag megközelítő teljességben s rendszerességben sem állhatott rendelkezésére. A társadalomtudomány jelenkori kutatóinak munkásságában az a szembeötlő, hogy a századunk első világháborúját nyomkövető társadalmi, mozgalmak, a társadalom eruptív megrendülése tudományuk alapelveiben is hasonló megrendülést idéztek elő. Átértékelés, kétség, egyes jelenségcsoportok túlértékelése, túlhangsúlyozott tüneti megfigyelések az egyik

¹ Pauler Ákos: A társadalomtudományi inductióról. Társadalomtudomány. I. 186—193. l.

² Somló, Felix: Zur Gründung einer beschreibenden Soziologie. Berlin, 1909. 11—12. l.

³ L. műve alcímét: Eine Untersuchung der *Entwicklungsgesetze* von Sprache, Mythos und Sitte.

oldalán, másrészt egy új társadalom-szemléleti alapvetés nem mindig szenvedélymentes sürgetése, — ez jellemzi a mai társadalomtudományi megfigyelések egy részét.

Olyan arányú mű, mint amilyenek Wundt társadalomlélektana készült, ma nincs. De a jelek egybehangzóan arra mutatnak, hogy az «új» társadalomtudomány alapjaiban mélyebb, arányaiban nagyobb-szerű lesz a réginél. A társadalomlélektan mellett sokkal nagyobb szerepet kap benne az etikához kapcsolódó társadalombölcselet, a tünetek empirikus kutatása mellett jelentőségükben megnövekedve hódítanak tért az apriorisztikus alaptételek. A társadalmi jelenségek empirikus vizsgálata aligha lesz lehetséges bizonyos elvi magaslatok áttekintést nyújtó szempontjainak megkerülésével.

A társadalmi jelenségek bonyolult szövevényéből mi egyetlen jelenségcsoportot ragadunk ki s teszünk vizsgálódásunk tárgyává, a nyelvet. A nyelv jellegzetesen társadalmi jelenség: léte csak társas viszonylatban lehetséges. Azt szokták mondani, hogy a nyelv számtalan individuális nyelv összetétele. Ez bizonyos fokig igaz, — leíró szempontból. Az, amit individuális nyelvnek neveznek, mindig másodlagos, pontosabban utólagos módosulása a strukturájában szociális, kollektív nyelvnek. Szépen bizonyítja ezt a beszélni tanuló gyermek példája, ki először átveszi társadalmi sejtje nyelvét változatlanul s csak akkor kezdi azt egyéni nyelvvé módosítani, midőn az átvett nyelvnek kollektív strukturája benne már normatív érvénnyel él.

A nyelv típusalkotó jellege nem szorul bizonyításra; a nyelvi jelenség változása és törvényszerűsége pedig alapvető kérdései a nyelvtudománynak. Típus, változás és törvényszerűség, — a társadalmi jelenségek dinamikáját és statikáját jellemző jellegzetességek, — a nyelvet nemcsak a társadalmi jelenségek körébe utalják, hanem magyarázatukat is onnan várhatjuk, ahonnan végső fokon a társadalmi jelenségeket: egy, az etikánál sokkal tágabb terű és formálisabb tudománytól, a normatív actio-tantól.

«Nem ismerek tudományt, amely a *hogyan* és a *miért* kérdések felvetését feleslegesnek tartaná. A nyelvtudomány sem elégedhetik meg azzal, hogy a történeti anyagot lehetőleg egyszerű és kényelmes schemák szerint rendezze. Néki is fel kell vetnie a *hogyan* és a *miért* kérdését s arra törekednie, hogy a történeti fejlődés lélektani értelmezésével a *külső* nyelvtörténetet *belső* nyelvtörténetté mélyítse. Azok az okok, amelyek a történeti fejlődést irányítják, elsősorban pszichikai okok. A történeti fejlődés vizsgálata s a fejlődés lélektani értelmezése szorosan összefonódó feladatok: a lélektani értelmezés a történeti nyelvvizsgálat integráns része».¹

Gombocz szavai klasszikus világossággal fejezik ki azt, hogy mi és mennyi volt az a nyelv problematikájából, amit az úgynevezett nyelvtörténeti iskola magára vállalt. Ez a szabatos célkitűzés, ha következetesen meg is valósulna, a nyelv történetének csak a hogyanjára

¹ Gombocz Zoltán: Változás és törvény a nyelvtudományban. Társadalomtudomány. I. 194. l.

adhatna választ, arra is csak részben. Azok a törvények, melyeket ezen az úton ismertek fel, nem voltak oksági törvények: a nyelvi tényeket, a tér és az idő koordinátájában, lélektanilag meghatározták.

Maga a nyelvtörténeti iskola sem tudott soha megmaradni a magaszabta keretek között. Egy-egy empirikus törvény gyakorlati értelmén át-át csillant a törvény apriorisztikus érvénye is s óvatosan bár, de emlegetni kezdték a nyelvtörvények heurisztikus értékét is.¹ Sőt Ferdinand de Saussure nyomán a magyar nyelvtudomány is eljutott annak a kérdésnek felvetéséig, hogy a szigorúan történeti-lélektani nyelvszemlélet mellett «volna-e jogosultsága a panchronikus nyelvszemléletnek? vannak-e nyelvtörvények, amelyek olyan kapcsolatokat állapítanak meg, amelyek mindig és mindenütt érvényesülnek?»²

Karl Vossler egy régi tanulmányában szemléletesen, bár — sajátos nyelvelméletének érdekében — kissé egyoldalúan mutatja be, hogy a nyelvi jelenségek úgynevezett «grammatizálásától» hogyan terelődik a kutatás természetes útja a művelődéstörténet felé.³ Ezt az utat, akarva-akaratlan, még a pozitivisták nyelvtörténészek is meg kell, hogy tegyék; azt mondhatnók, hogy ez kutatásaik felső határa. De itt sem lehet a miért következetes kutatójának megállni. A művelődéstörténet tényei adhatnak tárgyi szempontokat a nyelvi jelenségek magyarázatához, de meg nem magyarázzák azokat, mivel maguk is magyarázatra szorulnak. A művelődéstörténet magyarázó elveit a műveltségbölcselettől kapja, a normatív actio-tan testvértudományától, a normatív intentio-tantól.

A nyelv társadalmi jelenség s így társas tevékenység productuma. Tevékenységet mondottunk és nem cselekedetet, mivel ez utóbbi terminus túlságosan telítve van a cselekvő személyre való vonatkozással s nagy mértékben implikálja a tevékenység öntudatos voltát, holott egyikről sem beszélhetünk határozott biztonsággal egy jellegzetesen kollektív jelenség kapcsán.

«A nyelv változik, a nélkül, hogy a beszélő ember e változásról tudomást szerezne. Áll ez nemcsak a kiejtés lassú, szabályos eltolódására, midőn a folyamat lassúsága is kizárja a tudatosságot, hanem pl. a jelentésváltozásokra vagy a szókészlet változásaira is; az utóbbi esetekben is némi eszmélkedés szükséges ahhoz, hogy a megtörtént változást utólag megállapítsuk. A nyelvi változásoknál a közvetlen akarat befolyások, a szándékosság csak igen alárendelt szerepet játszanak s éppen ezért valamennyi történeti tudomány közül a nyelvtudomány volt képes a legtökéletesebb módszer kifejlesztésére s a hagyomány területén túl speculativ és constructiv eljárásra.»⁴

Nem *de creatione Adae* szólunk, nem foglalkozunk a nyelv eredetének kérdésével. De azt bátran megállapíthatjuk, hogy a nyelv folyton

¹ Gombocz Zoltán i. m. 201. l.

² Gombocz Zoltán: A magyar történeti nyelvtan vázlat. IV. Jelentéstan. Pécs, 1926. 7. l. (Tudományos gyűjtemény 16.)

³ Vossler, Karl: Das System der Grammatik. Logos IV. 221. l.

⁴ Gombocz Zoltán: Változás és törvény stb. 201. l.

változik, egy állandó dinamika érvénye szerint, tehát bizonyos normák érvényét látjuk a nyelvi változásokban.

Ezek a normák alkotják a változó nyelv legáltalánosabb kereteit, ezek fogják össze az egyes nyelvi jelenségeket nyelvvé. Kollektív tevékenység és kollektív norma, intenció és keret, dinamika és statika; — a nyelvi jelenségeknek ezen még teljesen fel nem fedett ambivalentiájában rejlik a nyelv úgynevezett «életének» titka.

Mindezek előrebocsátása, még ily elnagyolt, vázlatos formában is, féltő, hogy túlzásnak tetszhet. Mégsem térhettünk ki a nyelvről vallott felfogásunknak legalább vázlatos ismertetése elől, mert célunk a továbbiakban is elsősorban elvi kérdések tisztázása s ez csak elvi keretben történhet. Szerény tapogatózásunk közkeletű, de kellőképp meg nem határozott fogalmak tisztázása.

A nyelvről való tudásunk általában két szemponthoz kapcsolódik. Vagy nyomon követjük a nyelvi változások sorát az időben, vagy megfigyeljük a nyelv tagozódását, a nyelv változatait, a térben. A nyelvtörténet és a tájnyelvkutatás még mindig uralkodó disciplinái a nyelvtudománynak. A címben szereplő három fogalom, a népnyelv, a köznyelv és az irodalmi nyelv nem az időben és térben különülnek el egymástól, jóllehet mindhárom történeti képződmény is és mindhárom tájnyelvekhez kapcsolódik.

Az irodalmi nyelvnek is vannak tájnyelvei. Arany a *tűkröt tűkörnek* írja, Babits viszont így ír: «De az ég henye fellege gyűl» vagy «Szörnyű!» stb. A népnyelv viszont nem okvetlenül valamely izes tájnyelv. Egy tájnyelvből, nyelvjárásból lehet egyaránt népnyelv, köznyelv, irodalmi nyelv. A népnyelv és az irodalmi nyelv között nem az a különbség, hogy az egyik ilyen, a másik olyan tájnyelv. A népnyelv, köznyelv, irodalmi nyelv hármasságában nem is egyenrangú mind a három fogalom. A népnyelv teljesen független lehet az irodalmi nyelvtől, az irodalmi nyelv is a népnyelvtől: a köznyelv a kettő között foglal helyet s mindkettőtől függ.

«Pétör mögösz a könyeret» — ez a mondat népnyelven, köznyelven egyaránt elhangozhat s az irodalom nyelvén is leírható nemcsak idézőjelben. A régi magyar irodalomban nem volt ritka az *i-zés*, vagy az *ö-zés* s mai irodalmunkban Tamási példázza, hogy nemcsak stilizálva lehet tájnyelven írni. De az a mondat, hogy «beteg, azért kap inekciót», a köznyelven kimondhatatlan, az irodalom nyelvén leírható ugyan, de nincs irodalmi nyelven: jellegzetes népnyelvi mondat. Viszont sem népnyelven, sem köznyelven nem lehetne kimondani ezt az irodalmi nyelvben nem is feltűnő mondatot, hogy «Ó örök örlő, szomorú malom!»

A példákat azért haimozzuk, még mielőtt meghatároztuk volna fogalmainkat, hogy megszabadítsuk az olvasót e fogalmak közkeletű értelmezésének hangulatától. S hogy átemeljük abba a körbe, ahol a népnyelv, köznyelv irodalmi nyelv megkülönböztetésének egyedül lehet értelme. «Le rôle du linguiste est fini quand il a reconnu dans le langage le jeu des forces sociales et les réactions de l'histoire» — írja Vendryès.¹ Ellenkezőleg! Új szerepe itt kezdődik.

¹ Le Langage. Paris, 1939. 420. l. (L'Évolution de l'Humanité I. Sect. 3.)

A nyelvtudományi folyóiratok adattárainak meglehetősen gazdag anyaga van az úgynevezett «uras» beszédre vonatkozó adalékokból. Feljegyzik, hogy az egyszerű asszony leánya «vakbélimitációjára» panaszkodik (irritáció helyett), hogy orvosságért a «tragédiába» megy drogéria helyett s arra kéri a fogorvost, hogy «Vigyázzon doktor úr a fúrással, mert én nagyon érzékies vagyok». E jelenségek közkeletű magyarázata rendszerint az úrhathnomság és a tanulatlanság s főként lélektani szempontból foglalkoznak velük.¹ Holott a kérdés nem ilyen egyszerű s e taláalomra idézett néhány példa sem egyenértékű.

Az idegen szavak használata jelen esetben nem érdemel külön figyelmet, mivel nem jellegzetesen népnyelvi sajátosság, a köznyelvben és az irodalmi nyelvben ugyancsak gyakori jelenség s elsősorban a nyelvészeti érdekkörébe tartozik.² Az irritáció>imitáció, drogéria>tragédia nem mint az «úrhathnomság» és tanulatlanság» jele érdekli a nyelvészt. A helytelen szóhasználat, vagy a helytelen kiejtés («inekció») arra mutat, hogy a használt szót hallás útján sajátította el a beszélő, hogy a hangkép megett nincs íráskép.

Az érzékeny helyett használt érzékies az élő nyelv szempontjából nem is olyan nagy tévedés. Mindkettő az *ér*, tango, contingo stb., ige *érez* származékának családjába tartozik s az érzékeny valaha nemcsak 'sensibilis' jelentéssel volt használatos, hanem feltehetőleg az érzéki, érzékies mai szavak jelentését is az hordozta.³ Az érzék maga viszont csak a XVII. század vége óta használatos szó, az érzékies pedig egészen újkeletű, — és az irodalmi nyelvből lett köznyelvi szóvá, a népnyelv ma sem igen ismeri. A jelentés-elkülönülés tehát csak az irodalmi nyelvben és a köznyelvben történt meg, a jelentés-különbség csak azok számára evidens, akik a két szó következetes irodalmi egyértelműségének ezer meg ezer példáját ismerik, hiszen irodalmi jelentésétől megfosztva maga a szótest csak alapszavára utal, a jelentés-elkülönülés csak a következetes használat folytán állt be, adaptáció útján.

Mindkét példa egyet mutat : a felsorolt szavak hangalakja megett nincs íráskép, jelentésük független az irodalmi hagyományoktól. Ez a két tulajdonság egyben a népnyelv két alapvető jellemvonása.⁴ Be is érhetnők ennyivel, ha nem vetődne fel az a kérdés, hogy : grammatikai és szintaktikai szempontból vajjon nem jellemezhető a népnyelv? Erre is meg kell felelnünk.

Ha elfogadjuk azt a tételt, hogy népnyelv az a nyelv, melynek jelrendszere hangképekben és mozgásintenciókban él a beszélők tudatában, akkor a népnyelv szótana, syntaxisa és jelentéstana különös figyelmet érdemel nemcsak a népra, hanem az úgynevezett általános nyelvtudomány (grammaire générale) szempontjából is.

¹ Frey Antal : Adatok az «uras» beszédhez. Nyr. LXI. 26—27. l.

² Zolnai Béla : Az idegen szavak kérdése nyelvészeti szempontból. MNy. XII. 202. l., XVIII. 18., 114., 148. l., XIX. 32. l.

³ Erre mutat az érzékenységi, érzékenységi, érzékenységi szavak jelentése, vö. : A test alkalmas az érzékenységi cselekedetek teteleire. (NySz.)

⁴ A népnyelv ily szempontú felfogásához hasznos bevezető R. Allier érdekes munkája : Le non-civilisé et nous. Paris, 1927.

De más szempontból is módosítja a népnyelv illetén való felfogása e közkeletű fogalom jelentését. Népnyelven általában a falusiak nyelvét értik s ezt a népnyelvet osztják tájnyelvekre, nyelvjárásokra, azaz egy-egy elszigeteltbb vidék jellegzetes nyelvi sajátosságokkal bíró nyelveire. A népnyelvnek nevezett paraszti vagy falusi nyelvet mint az általánosan elterjedt irodalmi nyelv és köznyelv ellentétét interpretálják, mivel a népnyelvi sajátosságok földrajzi határokhoz vannak kötve, magyarázatukat a földrajzi elkülönülésből nyerik.

Meghatározásunk értelmében ez a felfogás tarthatatlan, — két különböző szempont elegyítésére vezet. Fentebb már céloztunk arra, hogy a nyelvek tájnyelvi tagozódása nemcsak a falusiak nyelvében figyelhető meg, a köznyelv és az irodalmi nyelv is telve van nyelvjárási sajátosságokkal. (Az a körülmény, hogy az irodalmi nyelvben és a köznyelvben ezek a nyelvjárási sajátosságok bizonyos kiegyenlítődési folyamat következtében idővel eltűnnek, vagy keverednek, nem bizonyít semmit, mert ez a kiegyenlítődé, ez a keveredés a népnyelvben éppen úgy megtörténik.) A nyelvjárásnak, tájnyelvnek nem a köznyelv az ellentéte, hanem a városi nyelv, azaz egy olyan közösség nyelve, mely több elszigetelt nyelvjárás keveredéséből keletkezik. Sajnos, a városi nyelv fogalmával igen kevésbé él nyelvtudományunk, a köztudat pedig egyszerűen azonosítja a köznyelv fogalmával. Ezen az alapon szokták az úgynevezett hyper-urbán nyelvi kifejezéseket a népnyelv rovására megmosolyogni, elfeledkezve arról, hogy nemcsak túl-városias, hanem túl-falusias beszédmód is van és ez utóbbi igazán nem köznyelvi jelenség!

A «népnyelv aequale falusi nyelv» azonosítás akkor került a tudományos köztudatba, mikor az azonosítás nem volt minden alap nélkül való, mikor a nép valóban egyet jelentett azzal, hogy paraszt, falusi. Ám ez az azonosítás oly mértékben válik elavulttá, amily mértékben növekszenek a városok, illetve amily mértékben civilizálódnak a falvak.

Nem hihetjük, hogy felfogásunk túlságosan merész s teljes összhangban van egyébként a népzene, népművészet stb., a nép egyéb szellemi megnyilatkozásaival foglalkozó tudományok szempontjaival. Olyannyira így van ez, hogy alkalomadtán bátran fordulhatunk a néprajztudomány bármely ágához analóg példákért. Sőt az analógia odáig terjed, hogy ma már éppen úgy kell számolnunk a népnyelv teljes pusztulásával, mintahogy a népi táncok, népzene és népművészet gyűjtői és feldolgozói is veszendő kincsnek tekinthetik tudományuk anyagát. Ahogy a műköltészet és a műzene kiszorítja a népdalt és a népzene világból, úgy tűnik el a népnyelv a közoktatás hatókörének tágulásával s átad helyet az irodalmi- és a köznyelvnek.

Ott tartunk, hogy nemsokára arra a kérdésre is felelnünk kell: van-e egyáltalán felfogásunk szerinti népnyelv? Az írni és olvasni tudás mai elterjedtsége mellett nem is jogosulatlan e kérdés.

A nyelvtudomány művelői már régen észrevették, hogy a nyelvi jelenségek és folyamatok egyre inkább elvesztik spontaneitásukat, a természetes nyelv, népnyelv helyét a tudatosabb, akarat normák ellen-

örzése alatt álló műnyelv, irodalmi nyelv foglalja el.¹ Ez az átalakulás feltartóztathatatlan, de korántsem befejezett. A mai Európában, de még hazánkban is, aligha találunk már sok olyan nyelvi közösséget, melynek kollektív tudatából teljesen hiányozna az írásbeliség, ám olyat még mindig eleget találhatunk, ahol az írott nyelvnek nincs predominaló, nyelvvalakító hatása. Anyanyelvét mindenki hangképek és mozgások reprodukálásával tanulja. Csakhogy az íráskép predominaló hatása közvetve már az első szavak elsajátításakor jelentkezik abban a nyelvközösségekben, melynek tagjai az irodalmi műveltség birtokosai. Írni-olvasni nem tudó középosztálybeli gyerekekkel végzett kísérletek bizonyítják, míg a nép gyermekeinél ilyenek nyoma sincs. De a felnőtteknél is így van. Mert a helyzeten az iskolázás, tehát az írásbeliséggel való érintkezés sem változtat bizonyos szociális körülmények között. Hiába tanulják meg a gyerekek társadalmi különbségre való tekintet nélkül, hogy a magyar helyesírás nem vesz tudomást arról, hogy labialis hang előtt a dentális hang maga is labializálódik, ha az iskolából kikerül, írni is ellemben-t, sőt «elemben-t» fog. Miért? Természetesen azért, mert iskolás tudománya elszigetelten sorvad el, mivel életének az írni-olvasni tudás nem szerves része. A középosztály gyermeke nemcsak tankönyvetket olvas, hanem újságot, regényt, verset, ha felnőtt, munkájának tekintélyes része írásbeli munka, műveltségének legnagyobb részét olvasva sajátítja el. A nép is ír, de csak kényszerűségből (olyan esetekben, mikor például a tanúvallomás írásban is megtehető volna, munkaidőt, útiköltséget vagy fáradságot nem kímélve, inkább személyesen megy a távoli járásbírószóra, ha nincs kivel megíratni vallomását), s ha ír, akkor is csak az élőbeszéd hagyománya szabályozza stílusát. Az iskolai tudomány csak zavarólag hat rá ilyenkor: a népi levelek a nagy- és kisbetűs általában az írásjelek használata terén a legnagyobbfokú spontaneitásról tanúskodnak. Móra Ferenc parasztja, ki zavarba hozza a városi urat azzal, hogy a madzag szóban a dzag-bötű után érdeklődik, klasszikus példája a nép és az írásbeliség viszonyának.

A népnyelv és köznyelv között nem az írni-olvasni tudás von biztos határt, hanem az írásbeliség predominaló hatásának megléte, vagy hiánya. Ebben az értelemben beszélhetünk még ma is népnyelvről, anélkül, hogy a népnyelv fogalmát össze kellene zavarnunk a tájnyelv fogalmával.

A nyelv legkisebb jelentéssel bíró egysége a szó. A szó a népnyelvben hangképeknek, mozgásintencióknak és annak a képzetnek komplikációja, melyet az illető népnyelvet beszélő nyelvközösség a szó hangalakjához hozzákapcsol. A hangkép, mozgásintenciók és a tárgyi képzet kapcsolata nem organikus kapcsolat, hanem pusztán begyakorláson alapuló formális kapcsolat, mit az emlékezet őriz meg, stabilizál.

A fentiek értelmében a szó-komplikációból hiányzik a szót grafikusán lerögzítő betűsornak emlékképe s hiányzik általában az irodalmi

¹ Lásd erről Ch. Bally alapvető tanulmányát, *Langage naturel et langage artificiel*, a *Journal de Psychologie normale et pathologique* 1921. évi novemberi különszámában.

hagyományok analógiákkal is megkötő ereje, szuggesztív, predomináló hatása. Ennek következtében a szó hangalakja a népnyelvben részint kötetlenebb, részint kötöttebb, mint a köznyelvben.

A *küld* ige *küldje* irodalmi nyelvi alakját a magyar köznyelvben általában *külgye*-nek ejtik. (Azért mondjuk, hogy általában, mert színpadról s Budapesten már hallottuk e szó olyan hyper-urbán ejtését, mely tökéletesen az írásképhez alkalmazkodott.) A népnyelv ugyanezt az igealakot még a következő változatokban ismeri: *külggye*, *küjgye*, *küggye*, *küjje*. Mind a négy népnyelvi alak természetes mássalhangzó-összeolvadási folyamat eredménye. Mégis csak a népnyelvben történik meg s a köznyelvben nem. Ennek egyetlen magyarázata az a megkötő erő, amit az írásképp szuggesztív ereje, az irodalmi hagyomány jelent. Annyira így van ez, hogy míg az írástudó, de népnyelvet beszélő magyarok nagyrésze úgy is írja ez igealakot, ahogy ejti, addig az irodalmi műveltségű, köznyelvet beszélők nagyrésze nincs is tudatában annak, hogy nem úgy ejti a szót, mint ahogy leírja, mivel a nyelv számára elsősorban vizuális benyomásokban él s nem akusztikaiakban.¹ Valószínű, vagy legalább is lehetséges, hogy azok a hangváltozások, melyek a fenti népnyelvi alakok tanúsága szerint a magyar népnyelvben megtörténtek, a magyar köznyelvben is meg fognak idővel történni, azonban ott sokkal lassabban, nehezebben történik meg ez a változás s mindig párhuzamban az irodalmi nyelv változásával. (Itt utalunk arra, hogy a mai irodalmi nyelvben van olyan hajlandóság, hogy fonetikusán rögzítsen le bizonyos nyelvi sajátosságokat, ami a régebbi irodalmi nyelvben teljesen hiányzott. Gondoljunk Eötvös József báró vagy akár Jókai parasztjaira s vessük össze fonétikájukat Móricz Zsigmond regényalakjainak fonétikájával.) A *küldje* népnyelvi alakjaiban kvantitatív és kvalitatív hangváltozások egész csoportját figyelhetjük meg, mely hangváltozások minden megkötöttség nélkül mehettek végbe s a további változásnak sincs semmi akadályja.

A *csend* névszónak a magyar irodalmi nyelvben van egy *csönd* alakpárja is. A köznyelv ezenkívül még ismer egy harmadikat is, a *csénd*-et. (Ezt is *csend*-nek írja, mivel irodalmi nyelvünk nem jelöli a rövid zárt *ē*-hangot.) Köznyelvünk mind a három alakot használja, nemcsak nyelvjárásonként a megfelelőt, hanem elegyítve is, váltakozva is. (Nagy Zoltán egyik verskötetének «Csend! Aranymadár!» a címe. Ugyanebben a verseskötetben olvassuk: *A mult csöndjéből kél és száll felém; Csend van, s jönnek árnyán a víznek*, stb.) Ezt a jelenséget a népnyelvben aligha figyelhetjük meg.

Nem pedig azért, mivel a *csend* névszó a népnyelvben sokkal korlátozottabb jelentés- és hangulattartalommal bír, mint a köznyelvben és az irodalmi nyelvben s a nép fia csak abban a hangalakjában ismeri, melyben a saját nyelvközössége használja. (Rendszerint stereotíp szövegekből rögződik meg: *csend legyen, csendes eső*, stb.)

A Velencei-tó vidékén jegyeztem fel 1929-ben a következő népnyelvi mondatokat: *éküdte az asszonyt; ébámút az islingen; étettük nagy-*

¹ Vö.: Gombocz Zoltán: A magyar történeti nyelvtan vázlatja. IV. Jelentés. 15—16. l.

hamar ; ément ladikon : évasalt a susnyaléknál ; éveri az magát százig is (száz évig is megél) ; viszont : elaludt a bolongözösön. Az *el*-igekötőnek ezeket az alakváltozatait a nyelvtudomány egyszerűen nyelvjárási sajátosságoknak, egy-egy vidék kiejtési módjának magyarázza s vonatkozik kimondani, — nyilván a köznyelv és az irodalmi nyelv bővületében — hogy egy bizonyos népnyelvben a köznyelvi *el*-igekötővel szemben két igekötő is van, az *el*- és az *é*-. Pedig ez annyira nem nyelvjárási sajátosság, hogy ugyane vidéken többször feltettem a kérdést, úgy, hogy csak pusztán igekötővel kellett rá felelni (mikor is az igekötőnek a határozó jellege sokkal elevenebb) s arra a kérdésre, hogy «elment?», a felelet az volt : *é*. Arra viszont, hogy «elaludt?», megoszlottak a feleletek, vagy azt mondták, hogy *é*, vagy azt, hogy *el*. A *-ban*, *-ben* és a *-ba*, *-be* határozórag megkülönböztetését sohasem hallottam, a *-ból*, *-ből*-t pedig következetesen *-bó*, ill. *-bú* és *-bű* formában (híribű ismerik, abbú nem eszik stb.)

Sajnos, ezeket a népnyelvi alaktani formákat mindig a köznyelvhez viszonyítva s egyáltalán nem következetesen jegyzik le s teljes népnyelvi monografiánk egyelőre nincs is Csüri Bálint sokoldalú számosháti gyűjtésén kívül. Pedig ha több népnyelv-közösséget rendszeres és következetes tanulmány tárgyává tennénk, akkor kiviláglana, hogy sok minden, amit egy-egy vidék nyelvjárási sajátosságának vagyunk hajlandók magyarázni, az általában népnyelvi sajátosság.

Annál sajnálatosabb, hogy a népnyelv alaktanával annyira nem foglalkoztunk eddig, mert ez bizony pusztuló érték. A nyelvjárási jellegzetességek nem vesznek el annyira az írott műveltség terjedésével, mint a népnyelvi jellegzetességek. (Az *ö-ző* nyelvjárást beszélő gyerek iskolai olvasmányai között s nyelvtani tanulmányai közben nem egyszer találkozik nyelvjárásával, megismeri annak irodalmi szerepét, megtanulja történetét s megtudja, hogy nyelvünk gazdagságához tartozik annak megléte. De ha valaki «híriből» helyett «híribű»-t írna iskolai dolgozatába, azt egyszerű helyesírási hibának nyilvánítanák, a nélkül, hogy megtudná, hogy a köznyelv helyesírása ellen vétett csupán, egyébként a használta alak a magyar népnyelv hibátlan nyelvtani alakja.)

A népnyelv alaktanáról igen keveset tudunk s amit tudunk, az sem rendszeres kutatás igazolt eredménye, — hiszen még a magyar irodalmi nyelvnek és köznyelvnek sincs teljes leíró nyelvtana. A nyelvjárási tanulmányokban rejtőző gazdag népnyelvi anyag pedig részint rendszerezésre, részint a városi népnyelvvel való kiegészítésre szorul. Bizonyos az, hogy az ezirányú vizsgálatok csak hasznára lesznek a magyar nyelvtudománynak s nem egy kérdést fognak élesebb fénybe vonni. (Itt például az úgynevezett alakváltozatok kérdésére gondolunk.)

Nyelvjárásaink alaktanának pedig nem egy sajátosságára bukkanunk, melyről az világlana ki, hogy földrajzi elszigeteltségből nem magyarázható, mivel úgyszólván minden nyelvjárásban megtalálható, hanem csak abban a műveltségi állapotban lelheti magyarázatát, ami a szociális elszigeteltség következménye.

A népnyelv mondattana sem egyezik a köznyelv mondattanával. Egy kitűnő, a nyelvtudomány legújabb eredményeit is híven tükröző

magyar nyelvkönyv¹ példamondataiból kísérleti szöveget állítottunk össze s ezt a szöveget többszöri, lassú felolvasás után megkíséreltük leírni négy elemi végzett 21—23 esztendő földműves- és iparosfiúkkal. Magát a szöveget nem iktatjuk ide, csak azokat a mondatokat, melyeket megváltoztattak, a változatokból is csak azokat, melyeket a 20 kísérleti személy nagyrészt egyformán alakított át.

A kísérleti szöveg:

Munkáját elvégezvén, hazament.
Kis, mosolygós, pirosposzgás arca volt.
Beszélni szeretnék vele, tehát meglátogatom.
Lehull a gyümölcs, miután megérett.
Vasárnapra ott leszek.
Betegségem miatt nem utazhattam el.

A népi szöveg:

Mikor már nem vót dolog (vagy: munka után), hazament.
a) Kis piros arca vót.
b) Csak úgy nevetett az arca (vagy: a kisarca.)
Beszélni szeretnék vele, meglátogatom.
a) Lehull a gyümölcs, ha megérett.
b) Érett gyümölcs lehullik a fáról.
Vasárnap ott leszek.
a) Beteg vótam, nem utazhattam.
b) Beteg vótam, azért nem mehettam.

Felesleges száporítani a példákat. Ezek voltak azok a változatok, melyek a felolvasott szöveghez legjobban simultak; a többi vagy eljuttatta e mondatokat, vagy teljesen átformálta s beleolvasztotta az előző, vagy a rákövetkező mondatba (pl.: Hogy osztán megbetegettem és el sem utazhattam, hát...). Az első példabeli határozó igenevet egyetlen egy kísérleti személy sem használta, az utolsó példa okhatározóját sem (hasonló szerkezetet csak egy használt: betegség okán). Olyan sem akadt, ki a második példa három jelzőjét leírta volna ilyen mondat-szerkezetben.

A kísérletben nem az volt a legérdekesebb, hogy mily biztonsággal kikerülték az irodalmi nyelv elemeit, hanem az, hogy következetesen más syntagmákkal operáltak, mint a köznyelvi mondatszerkezetek. Az pedig köztudomású, hogy syntagma-kombinációik, a népi retorika, milyen más, mint az irodalmi és a köznyelvi retorika. A «keretes beszéd» a bevezető figurák alkalmazása,² stb. irodalmi analógiákra hamarabb találnak a primitív népek költészetében,³ vagy a recitáló ösköltészetben, mint a mai irodalmi nyelvben.

A népnyelv jelentéstana is egyike a népnyelv felderítetlen területeinek, annak ellenére, hogy az íratlan költészetben rendkívül gazdag anyag várja a kutatómunkát. Itt különösen az úgynevezett népetimológiák

¹ Techert József: Kis magyar nyelvkönyv. Budapest, 1941.

² Csüri Bálint: A nép beszédének retorikájához. MNy. XIX. 55—56.

³ Gazdag példa-anyaga okán itt meg kell említenünk A. C. Bouman tanulmányait az afrikai négek nyelvéről s E. C. Pienaar-ral átdolgozott kitűnő Afrikaanse spraakkuns-ját. (2. kiad. Stellenbosch. 1925.)

vizsgálata ígér gazdag eredményt (v. ö.: keresztyén — keresztyény). Általában: a jelentésátvitelnek azok az esetei, mikor az a nevek hasonlósága alapján történik. Meillet nagyjelentőségű jelentéstani rendszerének¹ a szociális körök érintkezéséről szóló részét a magyar mesterségnyelvek jelentéstani problémáinak feldolgozásánál legalább olyan haszonnal alkalmazhatja a kutatás, mint a par excellence nyelvtudományi jelentés-rendszereket.

Mindez azonban már a részletkutatás feladata s túlmessze visz eredeti célkitűzésünktől. Célunk az volt, hogy a népnyelv fogalmát lehetőleg elválasszuk a köznyelv és az irodalmi nyelv fogalmától. Felosztásunkban az írásbeliség megléte vagy meg nem léte, illetve határfoka volt a választóvonal. E szerint a mai magyar nyelv, mely történeti fejlődés eredménye s földrajzilag többé-kevésbé elszigetelt nyelvjárási területekre oszlik, az idő és a tér kategóriáján kívül társadalmi szempontok szerint is tagolható. Van egy írott és egy íratlan magyar nyelv. Az írott magyar nyelv történeti fejlődése s nyelvjárási megoszlása nem egyezik teljesen az íratlan nyelv, népnyelv fejlődésével s megoszlásával, az írásbeliség természete s művelőinek társadalmi helyzete okán. Az írott nyelv a statikusabb, fejlődését illetőleg, az íratlan a dinamikusabb. Az írott nyelv fejlődését megköti az íráskép szuggesztív ereje, az irodalmi hagyomány, az íratlanét nem. Viszont az írott nyelv fejlődésében több szerepe van az individuális kezdeménynek, mint az íratlanban, mivel az irodalmi nyelv hagyománya tágabb körű, gazdagabb, több lehetőséget nyújtó s az újítást, változást megrögzítheti s az idővel maga is hagyománnyá válhat, míg az íratlan nyelv csak a közvetlen szóbeli hagyomány nyelvkincséből él s csak az rögződik meg benne, amit az egész nyelvközösség elfogad. (A népnyelvben éppoly nehezen képzelhető el egy nyelvújítás-szerű jelenség, mint amilyen nehezen vihető keresztül az irodalmi nyelvben egy helyesírási reform...) Az írott nyelv fejlődésében több a tudatosság, a népnyelvben alig van tudatosság. Az írott nyelv fejlődésében a nyelvek keveredésének nagyobb a szerepe, az íratlanban kisebb, viszont mélyrehatóbb. Az írott nyelv hangrendszere a hagyományos helyesírás korlátai szerint rögzítődik, syntaxisát tudatos nyelvtani kategóriák emlékképe merevíti, ezért az írott nyelv nyelvjárási sajátosságokban szegényebb a népnyelvnél.

Az írott magyar nyelv egy tudatos, statikus jellegű jelrendszer, mely vizuális emlékképekben él elsősorban s fejlődését az individuális kezdemény irányítja, a népnyelv öntudatlan, dinamikus jellegű jelrendszer, mely elsősorban akusztikai és motorikus emlékképekben él s fejlődése kollektív. Amennyiben a népnyelv érintkezésbe kerül az írott nyelvvel, öntudatlansága fokozatosan csökken, dinamikáját kiegyenlíti az írott nyelv statikus jellege, jelrendszere absztrahálódik, — azaz köznyelvvé válik. A népnyelvi közösség tagja individuális tagjává válik egy nagyobb nyelvi kollektívumnak: hagyományérzéke megnő, nyelvalkotó ösztönössége csökken, nyelve gazdagabb lesz, de jellegtelenebb.

¹ Comment les mots changent de sens? Année Sociologique. 9.

A népnyelv és a köznyelv viszonya körülbelül az, ami a népművészeté és az iparművészeté.

Nagyon jól tudjuk, hogy mily merev az a séma, amit felvázoltunk, tudjuk, hogy nem egy pontja ebben a formában joggal vitatható.¹ Az írott nyelv bizonyára nem válik el ily határozottan a köznyelvtől, sem pedig a népnyelvtől a valóságban. Egy azonban bizonyos: a magyar nyelvközösség irodalmi műveltségű tagjai másként írnak, mint ahogy egymásközt beszélnek s nem úgy beszélnek egymással, mint ahogy a néppel beszélnek. (Figyeljük csak meg az udvariasság nyelvét. Levélben: Fogadd, kedves barátom, őszinte nagyrebecsülésem kifejezését. Előszóban (köznyelven): Nagyon örültem János bátyám. (Népnyelven.): Isten megáldja, Pista bácsi.) Az is bizonyos, hogy e tagozódásnak társadalmi okai vannak, mint ahogy annak is társadalmi okai vannak, hogy ma egyre inkább nő az írott nyelv hatóköre. Merev vázlatunk azért élezi ki ennyire a határokat, hogy figyelmeztessen annak szükségességére: ne csak mindig fizikai, lélektani, történeti és földrajzi feltételeit vizsgáljuk a nyelvi változásoknak, hanem *vessünk végre ügyet a nyelv alakulás szociális feltételeire is*. E kérdések felvetése nemcsak a nyelvtudomány számára hozhat gazdag eredményeket, hanem a társadalomtudomány számára is, mert ne feledjük, hogy a nyelvben normatív erők rejlenek. A magyar nyelv rendszere nemcsak ősi műveltségünk emlékeit őrzi és élteti, hanem népünk erkölcsi alkatának is leggazdagabb kincsesbányája.

Vázlatunk nem újszerűségével kíván hatni: éppen a magyar nyelvtudományi irodalomban feltárt gazdag anyag bősége indított arra, hogy e kérdést a köztudat emlékezetébe idézzük. Az a sok és sokféle adat és megjegyzés, ami eddig a nyelvtudományi kutatás mellékterméke volt, megérdemli, hogy rendszeres feldolgozás anyaga s további kutatómunka kiindulópontja legyen.

Bóka László.

¹ Itt figyelmeztetjük az olvasót arra, hogy szándékosan elkerültük a «költői nyelv» és az írott vagy irodalmi nyelv fogalmának azonosítását. Az írott nyelv bizonyára költői alkotás eredménye is, de ennek a kérdésnek taglalása ezúttal nem lett volna helyénvaló.